

“ศึกษิต” ในนวนิยายรักของ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ

นัทธนี ประสานนาม*

ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณมีคุณูปการต่อประเทศไทยอย่างยิ่ง โดยเฉพาะงานด้านการศึกษา และงานด้านวรรณคดีศึกษา ข้อคิดข้อเขียนของท่านยังคงถูกอ้างอิงในงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับวรรณคดีอยู่เสมอ นอกจากบทบาทที่กล่าวมาแล้วนั้น ม.ล.บุญเหลือยังมีอีกบทบาทหนึ่งคือการเป็นนักเขียน ผลงานของท่านมีหลากหลายทั้ง บทละคร สารคดี เรื่องสั้น และนวนิยาย

นักวิชาการวรรณกรรมส่วนใหญ่กล่าวถึงนวนิยายของท่านในประวัติวรรณกรรมปัจจุบันว่ามีความสำคัญในการหยิบยกประเด็นเกี่ยวกับสตรีขึ้นมาวิพากษ์วิจารณ์ เมื่อกลับไป “อ่าน” งานเขียนของ ม.ล.บุญเหลือแล้วทำให้พบว่า ท่านเป็นนักเขียนผู้มีแนวคิดก้าวหน้าในบริบทของยุคสมัยนั้น บทบาทของท่านในฐานะนักเขียนแท้จริงแล้วอาจไม่ต่างกับฐานะของท่านที่เป็นนักการศึกษา นัก เพราะม.ล.บุญเหลือใช้นวนิยายเป็นสื่อเพื่อให้เกิดการศึกษาแก่คนในสังคมในประเด็นที่หลายคนอาจมองข้ามไป

นวนิยายที่จะกล่าวถึงในที่นี้คือนวนิยายชื่อยาวเรื่อง *ตกลุมตกร่องแล้ว ไตไต กิติ* ตีพิมพ์เป็นตอนๆใน *สตรีสาร* และรวมเล่มพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. 2512 โดยแพรวพทยา นวนิยายเรื่องนี้มีองค์ประกอบของนวนิยายรักที่เราอาจเรียกอย่างล้าลองว่า “โรมานซ์” และมีเนื้อหาที่อาจไม่ตรงกับรสนิยมการอ่านของคนรุ่นใหม่เท่าใดนัก เพราะบริบูรณ์ไปด้วยลักษณะที่อาจถูกตีตราว่า “น้ำเน่า” เช่น การตามหาชาติกำเนิดที่แท้จริงของตัวละครเอก หรือการที่พี่น้องต่างสายเลือดที่เติบโตมาด้วยกันเกิดหลงรักกันแล้วมีอุปสรรคกันขวาง

เนื้อหาของ *ตกลุมตกร่องแล้ว ไตไต กิติ* ว่าด้วยเรื่องของลูกหว่า ที่ตัดสินใจออกจากบ้านอศวโกวิทไปอย่างมีเงื่อนไข ลูกหว่ามาอยู่กับบ้านอศวโกวิทตั้งแต่เล็ก โดยมีกัณฐักและโนรีเป็นบิดามารดาบุญธรรมที่เลี้ยงดูเธอมา ในบ้านหลังนั้นยังมีลูกๆอีกหลายคน ได้แก่ นล รุ่ง ดูเหว่า สาทิน และการเวก (หรือจ้อย) ลักษณะสำคัญของนวนิยายเรื่องนี้คือผู้เขียนใช้ปมการหายไปจากบ้านของลูกหว่า เป็นสิ่งที่ดึงดูดความสนใจของผู้อ่านไว้กับเรื่อง นวนิยายแบ่งพิมพ์เป็นสองเล่ม กว่าจะหาเหตุการณ์จากไปของลูกหว่า จะปรากฏก็กินเข้าไปในเนื้อที่ของเล่มที่สองแล้ว



* อาจารย์ประจำภาควิชาวรรณคดี คณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์

หลังจากเรียนจบปริญญาตรีด้านอักษรศาสตร์และครุศาสตร์ ลูกหว้าจากบ้านไปเป็นครูอยู่ที่จังหวัดฉะเชิงเทราระยะหนึ่ง จากนั้นจึงได้ไปบรรจุเป็นครูโรงเรียนระดับประถมศึกษาที่จังหวัดแม่ฮ่องสอนที่เธอคิดว่าน่าจะพ้นจากการติดตามของคนในบ้านอศวโกวิทได้ เธอเปลี่ยนชื่อจากยิวหาเป็นหยดพลอย และเปลี่ยนนามสกุล ณ ที่นั้นมีข้าราชการหนุ่มมาติดพันลูกหว้าหลายคน ทั้งตำรวจ ผู้พิพากษา และแพทย์ จนกระทั่งรุ่งได้ตามมาพบลูกหว้าโดยบังเอิญ แต่ลูกหว้าก็ไม่ได้ตามกลับบ้านไปจนกระทั่งปลายเรื่อง

ทั้งก่อนหน้าและหลังจากที่พบลูกหว้าแล้ว บ้านอศวโกวิทก็เกิดความขัดแย้งขึ้น ด้วยเหตุที่ภักฐิตไม่พอใจโนรีที่ไม่ยอมบอกว่าเหตุใดลูกหว้าจึงออกจากบ้านไปทั้งที่เธอน่าจะเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุด โนรีออกจากบ้านไปอยู่บ้านเดิมของตน ภักฐิตหาโอกาสเดินทางไปต่างประเทศบ่อยมากขึ้น รุ่งทำงานเป็นแพทย์อยู่อยุธยา ส่วนนลทำงานด้านโลหกิจอยู่ทางภาคใต้ ดูเหวามีหน้าที่ดูแลกิจในบ้าน ส่วนสาทินและการเวกเป็นน้องเล็กในวัยหัวเลี้ยวหัวต่อที่กำลังส่อเค้าว่าจะมีปัญหาตามช่วงวัยของการเปลี่ยนผ่านจากเด็กไปเป็นวัยรุ่น

ระหว่างนั้นนลประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ หลังจากหายเจ็บเข่าหมั้นกับชวณทวิลซึ่งเป็นคู่หม้ายกันมาก่อน โนรีสนใจกับงานหมั้นของนลแต่ก็ยังไม่อาจสมานรอยร้าวของตนกับสามี จนกระทั่งวันหนึ่งนลขี่จักรยานล้มจนสลบ หลังจากฟื้นขึ้นมาการณกลับกลายเป็นว่านลจำเหตุการณ์หลังจากประสบอุบัติเหตุทางรถยนต์ไม่ได้ ลูกหว้าถูกนลตามไปกระตุ้นความรู้สึกลึกซึ้งซึ่งเธอพยายามกลบฝัง ดูเหว่าพาโนรีเดินทางท่องเที่ยวไปแถบปักกิ่งใต้ ฝ่ายรุ่งพยายามประสานประโยชน์ให้ทุกอย่างลงเอยด้วยดี รวมไปถึงการฟื้นฟูความสัมพันธ์ในหมู่พี่น้องโดยเฉพาะสาทินและการเวกที่มักกันตัวเองออกจากตัวเขาและแวดวงของพี่น้อง

ตามชนบทของนวนิยายรัก นวนิยายเรื่องนี้ใช้ “การเลื่อนความสมปรารถนา” ของตัวละครเป็นส่วนสำคัญของโครงเรื่องและจบลงอย่างมีความสุข ชวณทวิลขอลอนหมั้นกับนล เขาจึงได้แต่งงานกับลูกหว้าผู้ได้พบญาติที่เคยรับราชการทหารระดับดี โนรีกับภักฐิตกลับมาคืนดีกันโดยได้คุณลุงใหญ่ของรุ่งเป็นผู้ไกลเกลี่ย สาทินและการเวกพร้อมที่จะเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่ดีและมีความมั่นคงทางอารมณ์มากขึ้นตามลำดับ

แม่เนื้อหาโดยรวมของ *ตกหลุมตรองแล้ว ไตไต กิติ* จะจำกัดวงอยู่กับปัญหาภายในครอบครัว และปัญหาความรักที่ไม่ลงตัวของตัวละคร แต่สิ่งที่อดพิจารณาไม่ได้ก็คือแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาและจิตวิทยาที่ผู้เขียนสอดแทรกเอาไว้ในเรื่องอย่างมีนัยสำคัญ

ระหว่างที่ลูกหว้าทำงานอยู่ที่แม่ฮ่องสอนแม้เธอจะพยายามปรับตัวให้เข้ากับความเหงาเพราะต้องอยู่ลำพังแล้ว เธอยังต้องพยายามปรับตัวให้เข้ากับ “ความเหงาปัญญา” อีกด้วย ผู้เขียนแสดงให้เห็นว่าลูกหว้าเติบโตมาในครอบครัวที่มีวัฒนธรรมเรื่องการใช้ความคิดที่เข้มข้น การใช้ชีวิตของลูกหว้าจึงปรากฏในลักษณะที่ “หล่อนมีเวลาอยู่กับตัวเองแต่ผู้เดียวมาก จะอ่านหนังสือทั้งวัน จักขุประสาทก็เพลี่ย และสมองก็ไม่อาจรับข้อความจากหนังสือมากนัก ในเมื่อต้องทำหน้าที่รับทางเดียว ไม่มีทางออก เพราะไม่มีผู้ใดสนใจตรงกับหล่อนพอที่หล่อนจะนำไปถกเถียงด้วย” (น.562-563)

ในด้านหน้าที่การงาน ลูกหว่ามีความคาดหวังกับอาชีพที่ตนเองเลือกเอาไว้ว่าน่าจะเป็นอาชีพที่มีโอกาสได้เจริญสติปัญญามากที่สุด แต่ด้วยวิธีปฏิบัติตนของคนในท้องถิ่นซึ่งเป็นสังคมที่เรียบง่าย ไม่มีความวุ่นวาย แทบไม่มีอาชญากรรม และไม่ต้องต่อสู้ดิ้นรนเพื่ออะไร การใช้ปัญญาของเพื่อนครูของลูกหว่าจึงไม่อยู่ในระดับที่ทำให้เธอพอใจ “เมื่อผู้ใหญ่ในการศึกษาไปจากเมืองแม่ฮ่องสอนแล้ว หยอดพลอยก็อยู่กับเพื่อนครูที่ไม่เอาใจใส่ในการแลกเปลี่ยนความคิดที่จะต้องใช้สมองต่อไป” (น.236-237)

เพื่อขจัดความเหงาปัญญา “ครูน้อย” อย่างลูกหว่าจึงพยายามสร้างโอกาสให้ตนได้ใช้วิสัยทัศน์และศักยภาพของตนเองได้จนอยู่ในระดับที่ใกล้เคียงกับผู้บริหารสถานศึกษา “หล่อนจึงเป็นคนช่วยครูใหญ่ขบปัญหาที่เกิดขึ้นแก่ครูใหม่จริงๆ และแก่นักเรียนบางคนได้ ซึ่งครูบางคนขบไม่ได้หรือไม่คิดจะขบ หรือไม่เห็นเป็นปัญหาเลย หล่อนกับครูใหญ่จึงกลายเป็นคู่ปรึกษาเป็นเพื่อนต่างวันที่แลกเปลี่ยนความคิดเห็นได้ในทางหน้าที่ราชการ” (น.748-749) ซึ่งทำให้เธอเป็นที่อิจฉาของเพื่อนครูมากขึ้นไปอีก

การมาเยือนแม่ฮ่องสอนของนลหลังจากที่เขาฟื้นจากอุบัติเหตุจักรยานล้มแสดงให้เห็นรสนิยมในการดำเนินชีวิตของคนในบ้านอัสวโกวิท แม่ลูกหว่าจะหวั่นไหวไปกับการอยู่ได้พบกับนลอีกครั้ง แต่เธอก็ได้เสนอแผนกิจกรรมที่เธอกับนลจะร่วมกันระหว่างที่นลพำนักในเมืองนี้ว่า “เราพูดคุยกันเรื่องอะไรต่ออะไร ไปเที่ยวกันเท่าที่จะไปได้ อ่านหนังสือแล้วคุยกัน นองไม่ได้คุยกับใครมานานแล้ว” (น.777)

การ “คุย” ในความหมายของลูกหว่ามีใช่เพียงการหยิบยกหัวข้อต่างๆ มาสนทนากันเท่านั้นแต่หมายถึงการร่วมถกเถียงหรือแสดงความคิดเห็นในเรื่องใดเรื่องหนึ่งอันเป็นวิธีการหาความรู้และการเจริญสติปัญญาตามวิถีที่ผู้มีการศึกษานิยมทำ

ลักษณะของลูกหว่าหรือหยอดพลอยที่จริงจังกับการใช้ความคิดของตนเองอยู่เสมอทำให้สรุปได้ว่า “ความน่าสนใจของหยอดพลอยอยู่ที่ความคิดและวิธีคิดของเธอซึ่งสะท้อนโลกทรรศน์ของอาจารย์ (ม.ล.บุญเหลือ) ในเรื่องที่ว่า ครูที่มีปริญญาควรจะมีคุณสมบัติที่เรียกว่า ‘ศึกษิต’ คือได้รับการศึกษาอย่างฝรั่งเรียกว่า ‘educated person’...” (วิภา กงกะนันทน์, “สตรีในบทประพันธ์ของหม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ.” วารสารอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. ฉบับที่ 17, มิถุนายน 2537- พฤษภาคม 2538)

วิภา กงกะนันทน์ (2538) เป็นนักวิชาการที่กล่าวถึงลักษณะศึกษิตในตัวละครหญิงในบทประพันธ์ของ ม.ล.บุญเหลือหลายเรื่อง ในที่นี้จะขอขยายความจากสังเขปความเห็นที่วิภาได้กล่าวเอาไว้โดยพิจารณาจากตัวละครอื่นๆ ที่ปรากฏในนวนิยายเรื่องนี้ประกอบกันไปด้วย

ลักษณะของ “ศึกษิต” หรือ “educated person” ย่อมมิได้กินความหมายเพียงแค่ว่าผู้ที่ได้ผ่านระบบการศึกษาจนได้รับปริญญาเท่านั้น พระราชวรวงศ์เธอ กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์หรือ น.ม.ส. ทรงเป็นนักประพันธ์ที่ให้คำจำกัดความคำว่าศึกษิตเอาไว้อย่างชัดเจน อาจกล่าวอย่างรวบรัดได้ว่า คุณลักษณะของศึกษิตมีอยู่ 6 ประการ ได้แก่ ใช้ภาษาได้ดี มีจรรยาดี มีรสนิยมดี มีความคิดตรึกตรองดี มีปัญญาเติบโตดี แปลงความคิดให้กลายเป็นการกระทำได้ดี

ลูกหว่าเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยลักษณะของศึกษิตซึ่งเธอได้รับมาจากการศึกษาอักษรศาสตร์และครุศาสตร์ รวมทั้งการหล่อหลอมกลมกล่อมเกลาของบ้านอศวโกวิท โดยเฉพาะในด้านการใช้ความคิดตรึกตรองและการเปลี่ยนความคิดให้เป็นการกระทำ ทั้งนี้คุณสมบัติของศึกษิตในตัวลูกหว่ามิได้จำกัดเพียง 6 ประการดังพระนิพนธ์ของ น.ม.ส.เท่านั้น สังเกตได้จากวิธีการที่ตัวละครอื่นกล่าวพาดพิงถึงลูกหว่า ยกตัวอย่างเช่นเวพุกาผู้เป็นเพื่อนสนิทที่กล่าวถึงลูกหว่าว่า “เขามีความคิดความเห็นที่ไม่ค่อยได้ยืมจากคนอื่น เวลาอยู่กับลูกหว่า รู้สึกเหมือนอยู่กับคนที่รู้จักโลกจะว่าเหมือนอยู่กับคนแก่ก็ไม่เชิง” (น.458) รวมทั้งที่ผู้เล่าเรื่องกล่าวว่า “หยุดพลอยไม่รู้สึกรู้ว่าเป็นความยุ่งยากอย่างที่ครู่ทั้งหลายบ่นกัน หล่อนเติบโตมากับการอบรมให้เห็นว่าความเปลี่ยนแปลงเป็นภาวะธรรมดา และความเจริญกับการเปลี่ยนแปลงจะหลักรึจากกันมิได้” (น.204)

ความเป็นคนรู้จักโลกและความเข้าใจที่มีต่อความเปลี่ยนแปลงความเป็นไปของโลกนี้เป็นคุณสมบัติของผู้ที่ ม.ล.บุญเหลือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “แก่ชีวิต” หรือ “เจนโลก” ในภาษาอังกฤษเรียกว่า “sophisticated” คุณสมบัติข้อนี้เป็นสิ่งที่ท่านย่าเสมอว่าเป็นพื้นหลังของกวีที่สามารถรังสรรค์งานอันอุดมด้วยความหมายลึกซึ้งและทรงคุณค่า ในหนังสือ *แวนวรรณกรรม* ท่านอธิบายความหมายของคนเจนโลกว่า “มีความรู้จักชีวิต มีความเข้าใจในธรรมชาติของมนุษย์ มีความรู้ทันสังคม รู้ทันโลก อีกทั้งเข้าใจด้วยว่าควรมองดูโลกอย่างไม่เอาจริงเอาจังเกินไป” ทั้งนี้น่าจะรวมไปถึงนักอ่านเองที่จะเข้าใจสารในงานเขียนของกวีได้อย่างเต็มที่ก็ต่อเมื่อมีความเจนโลกดุจเดียวกันหรือใช้วรรณคดีเป็นเครื่องมือในการสร้างความเจนโลกให้แก่ตนเองได้

ความเป็นศึกษิตของตัวละครหญิงในนวนิยายเรื่องนี้มิได้จำกัดอยู่ที่ตัวลูกหว่าเท่านั้น ดูเหว่าเป็นตัวละครอีกตัวหนึ่งที่มีลักษณะของศึกษิต ดูเหว่า เป็นผลผลิตของวิธีการเลี้ยงดูที่ (เกือบ) สมบูรณ์แบบของบ้านอศวโกวิท “หล่อนต้องทำงานคร่ำเคร่งต้องใช้ทั้งสมองและความเพ่งเล็ง ซึ่งคุณพ่อสนับสนุนว่าเป็นการฝึกหัดที่ดีให้ดูเหว่าได้เป็นผู้แตกฉานในทางความรู้และความคิด” (น.520) ที่สำคัญดูเหว่า เป็นตัวละครที่มีพัฒนาการขนานไปกับพัฒนาการของโครงเรื่อง จากเด็กผู้หญิงแสนงอนอ่อนแอ กลายเป็นผู้ที่ต้องรับผิดชอบภาระในบ้านและเป็นศึกษิตสตรีที่รู้จักโลกมากขึ้นตามลำดับ “ตั้งแต่คุณแม่ไปอยู่บ้านที่สีลม แกม่นต้องเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ ใครๆ เขาก็แปลก คุณพ่อยังว่าเมื่อคราวก่อนว่าดูเหว่าเป็นผู้ใหญ่บ้านจำเป็น” (น.654)

อันที่จริงตัวละครหลายตัวทั้งชายหญิงในเรื่องนี้เข้าข่ายว่าเป็นศึกษิต แต่ผู้เขียนน่าจะประสงค์ที่จะชูลักษณะของศึกษิตสตรีให้เห็นเด่นชัด ถึงแม้จะไม่ถึงขนาดที่เขียนอัตลักษณ์ของผู้หญิงทุกคนขึ้นใหม่ให้กลายเป็นศึกษิตสตรีไปเสียหมดก็ตาม เพราะในเรื่องยังมีผู้หญิงแบบอื่นๆ อีกมากซึ่งผู้เขียนใช้ตัวละครหญิงที่ไม่มีคุณสมบัติของศึกษิตมาเปรียบต่างเพื่อนำเสนอคุณลักษณะของศึกษิตสตรีให้เห็นเด่นชัดมากขึ้น

โนรีคือตัวละครสำคัญที่สร้างความขัดแย้งของเรื่อง โนรีเข้าข่ายว่าเป็นผู้ที่มีใช้ศึกษิต เพราะเธอทำตามอำเภอใจของตนเองทุกเรื่องโดยไม่คำนึงว่าจะกระทบกระเทือนความรู้สึกของผู้ใดบ้าง โนรีตำหนิลูกหว่าว่าเป็นสาเหตุที่ทำให้ลูกชายคนโตและคนรองของเธอไม่ได้แต่งงานเพราะเฝ้าแต่ฝึกฝนในตัวลูกหว่า สาเหตุที่โนรีมีความเข้าใจโลกน้อยทั้งที่เธอใช้ชีวิตในโลกนี้มานาน

กว่าตัวละครอื่นก็เพราะ “เธอไม่เคยต้องใช้ความอดสาหะในการที่จะประพฤติปฏิบัติในทางใดที่ไม่
มีตัวเธอหรือความสำราญของเธอเป็นจุดหมายปลายทาง เธออยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เจริญตาเจริญใจ
... ถ้ามีสิ่งใดต้องทนเธอย่อมสามารถทำสิ่งนั้นออกไปเสียจากทางของเธอ” (น.543)



ศาสตราจารย์พิเศษ หม่อมหลวงบุญเหลือ เทพยสุวรรณ
ปฐมคณบดีคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

การได้สิ่งที่ปรารถนามา
โดยง่าย การได้เสพคบกับความ
สำราญอยู่เนื่องนิตย์ตั้งแต่เล็กจนโต
ทำให้โนรีมีประสบการณ์การเรียนรู้
โลกที่ค่อนข้างจำกัด รวมไปถึงการ
เติบโตในครอบครัวที่จัดว่า
“อนุรักษ์นิยม” โนรีเป็นผลผลิตของ
ชนชั้นผู้ดีและขุนนาง การสร้าง
ลักษณะของโนรีให้เป็นเช่นนี้สอนให้
ให้เห็นว่าผู้เขียนไม่เห็นด้วยกับ
วิธีการเลี้ยงดูแบบคนรุ่นก่อนในบาง
กรณี สังเกตได้จากลูกๆในบ้านอัสว
โกวิทที่ส่วนใหญ่มีความเป็นผู้ใหญ่
มากกว่าลูกหลานในบ้านสีลมของ
โนรี เนื่องจากกณฐิตผู้เป็นหัวหน้า
ครอบครัวเป็นผู้ที่มีลักษณะ “ฝรั่ง
จ๋า” ตามความเห็นของตัวละครอื่น
จึงเลี้ยงลูกให้เป็นคนรู้จักคิดแบบ

ฝรั่งแต่ยังคงพยายามอบรมพื้นฐานของจรรยาบรรณแบบไทยควบคู่กันไปด้วย

ลักษณะบกร่องเอาแต่ใจของโนรีถ่ายทอดมาถึงการเวกลูกสาวคนโปรด การเวกจึงไม่เป็นที่โปรดปรานของพี่ๆคนอื่นไปโดยปริยาย ดังที่ผู้เล่าเรื่องกล่าวถึงความคิดของรุ่งที่มีต่อน้องสาวว่า
“เขามองเห็นแต่ความเป็นเด็ก ความไม่เอาใจใส่กับสิ่งที่พี่น้องคนอื่นเอาใจใส่ ด้วยเหตุที่เป็นลูกรัก
ของคุณแม่” (น.663) โนรีและการเวกจึงเป็นตัวละครที่ผู้เขียนใช้อ้างอิงกันและกัน ในขณะที่โนรี
ค่อยๆผ่อนคลายทิฐิของตนและพยายามเรียนรู้ความรู้สึกและจิตใจของผู้ที่อยู่แวดล้อม การเวกก็
ค่อยเติบโตเป็นผู้ใหญ่ตามขวบวัยและการดูแลของพี่ๆที่หันมาเอาใจใส่เธออีกครั้ง

ผู้เขียนแสดงให้เห็นว่าคุณค่าของศึกษิตสตรีจะเป็นที่ประจักษ์ในสายตาของคนที่มีความ
เป็นศึกษิตเสมอกันเท่านั้น ดังที่ดูเหว่าเขียนจดหมายเล่าให้พี่ชายฟังว่า “คุณหัสไชยแกไม่ชอบให้
ผู้หญิงมีความคิดเห็น เวลาน้องพูดอะไรเถียงกับพี่นล ดูแกขวางงุ่นงายยังงิงพิกล อ้อ คุณกันไปมา
น้องเล่าขึ้นมาถึงที่คุณอาหิรัญย์แนะนำ คนเราควรใช้สมองสั่งหัวใจ ไม่ให้หัวใจสั่งสมอง คุณ
อัปพันตร์แกบอกว่าแกรับไม่ได้” (น.875)

ดังนั้นประโยชน์ประการหนึ่งของการเป็นศึกษิตสตรีคือการดึงดูดตัวละครชายที่มีสติปัญญาหรือมีคุณลักษณะของศึกษิตให้เกิดความสนใจในตัวละครฝ่ายหญิง ดังคำพูดของหริศน์ย์พ่อของหริศ เขาเล่าให้ดูเหว่าผู้เป็นลูกสาวของเพื่อนรักฟังเรื่องของลูกชายว่า “เขารักพี่บุญธรรมของหลานก็เพราะเป็นคนเอาการเอางาน รูปร่างดี กิริยาพาทิศล่องแคล่ว แต่ไม่ถึงแก่เปรี้ยวปรืดปรืด เป็นคนเจ้าความคิด มีอะไรซึ้งๆในใจ” (น.991) จากความตอนนี้จะเห็นว่าผู้เขียนไม่ได้สร้างตัวละครหญิงให้สุดโต่งมากเสียจนละทิ้งคุณสมบัติพื้นฐานของ “นางเอก” ในนวนิยายรักที่จะต้องมีความงามเป็นเอกลักษณ์ แต่ “ความคิดลึกซึ้ง” นั้นเป็นคุณสมบัติที่ช่วยส่งให้เป็นที่ต้องใจมากขึ้นนอกเหนือไปจากการต้องตาในเบื้องต้น อย่างไรก็ตาม สุดท้ายการตัดสินใจในเลือกคู่ชีวิตของตัวละครฝ่ายชายก็มีแนวโน้มว่ามาจากคุณสมบัติมากกว่ารูปลักษณ์

ดูเหว่าเองก็ได้ประโยชน์จากความเป็นศึกษิตของตนเช่นกัน หริศเกิดสนใจในตัวเธอก็เพราะความเป็นผู้มีปัญญาซึ่งต่างฝ่ายเรียนรู้กันจากการ “คุย” ในความหมายเฉพาะที่ได้กล่าวไปแล้ว “คุยเรื่องเมืองยะลา คุยถึงคนที่ดูเหว่าได้รักรักเมื่อไปเที่ยว ดูเหว่าก็ซักถามและเล่าความคิดเห็นตอบโต้กับเขาเป็นความเพลิดเพลินทั้งสองฝ่าย” (น.979) เช่นเดียวกับรุ่งที่มีใจเอนเอียงมาทางเวพุกาเพื่อนรักของลูกหว่า เมื่อทั้งสองได้ “คุย” กันแล้วรุ่งถึงกับกล่าวว่า “ผมต้องขอยอมรับว่าผมนับถือคุณมากที่สุดที่เข้าใจธรรมชาติของมนุษย์อย่างนี้ ผู้หญิงอายุเท่าๆคุณมีไม่มากนักที่ใช้มันสมองอย่างคุณ” (น.457)

การที่ผู้เขียนนำเสนอผู้หญิงที่หลากหลายรูปแบบในเรื่องนอกจากจะเน้นคุณสมบัติของศึกษิตสตรีแล้วยังตีความได้ว่าผู้หญิงในนวนิยายเรื่องนี้มีโอกาสที่จะแสดงตัวตนของตนเอง ไม่มีใครเหมือนใคร และสลัดตัวออกจากวิถีคิดที่มองผู้หญิงหรือคุณสมบัติของผู้หญิงเป็นแบบ “เหมารวม” ตลอดเวลา วิธีการที่ผู้หญิงในเรื่องนี้ใช้ในการสร้างอัตลักษณ์ให้ตนเองคือการประกอบอาชีพ เช่นในกรณีของลูกหว่า ส่วนตัวละครอื่นก็พยายามดำเนินชีวิตตามแนวทางของตนเองซึ่งอาจไม่เป็นไปตามที่สังคมกำหนดให้ เช่น ชวนถวิลที่เป็นฝ่ายขอลถอนหมั้นเมื่อทราบว่าเขาไม่รักเธอ แนวทางเหล่านี้เป็นสิ่งที่ผู้หญิงทั่วโลกกระทำเพื่อสร้างอัตลักษณ์ให้แก่ตนเอง

ม.ล. บุญเหลือกล่าวถึงผลงานเรื่องนี้ของท่านไว้ในหนังสือ นักเขียนชาวอักษรศาสตร์ (2515) ว่า “ในเรื่อง ตกหลุมตรองฯ นั้น ทดลองใช้กลวิธีคือ ให้ผู้อ่านตีความว่าตัวละครตัวไหนเป็นคนมีอุปนิสัยหรือลักษณะนิสัยอย่างไร จากการสนทนาโต้ตอบของตัวละครเป็นสำคัญ บอกความคิดคำนึงของตัวละครน้อยที่สุด ปรากฏว่าผู้อ่านไม่ได้สังเกตกลวิธี ผู้อ่านบางคนบอกว่าเนื้อเรื่องจืด ผู้อ่านบางคนก็บอกว่าชอบ บางคนก็ว่าได้ตัดสินใจมาก” สิ่งที่ได้วิเคราะห์มาข้างต้นทั้งหมดน่าจะทำให้ผู้อ่านสังเกตกลวิธีและได้ตัดสินใจได้บ้างไม่มากนัก

สิ่งที่สมควรพิจารณาเพิ่มเติมในตอนท้ายนี้คือความผูกพันอันลึกซึ้งของผู้เขียนที่มีต่อ “อักษรศาสตร์” ทั้งในฐานะผู้เรียนและผู้สอน สังเกตจากการที่ผู้เขียนกำหนดให้ลูกหว่าและดูเหว่าเรียนอักษรศาสตร์ ส่วนเวพุกาก็เป็นคนที่ใกล้ชิดกับนักเรียนอักษรศาสตร์ทั้งสอง อันที่จริงอักษรศาสตร์เคยเป็นศาสตร์อันยิ่งใหญ่สูงค่าของผู้ชาย แต่ในบริบทสังคมไทยอักษรศาสตร์เป็น “วิชาของผู้หญิง” ตัวละครเหล่านี้คือแบบอย่างของศึกษิตสตรีที่ผู้เขียนใช้เป็นตัวอย่างว่า

อักษรศาสตร์มีส่วนในการหล่อหลอมตัวละครให้เป็นผู้ที่เข้าใจโลก รวมไปถึงบทบาทในการชี้แนะผู้ที่ได้มาสัมพันธ์กับอักษรศาสตร์แม้ในทางอ้อมให้เห็นทั้งแงงามและแง่ทรมานของชีวิตได้อย่างชัดเจน อักษรศาสตร์จึงอาจเป็นอาวุธที่ผู้หญิงเอามาใช้สร้างอำนาจต่อรองกับผู้ชายหรือให้hurstแก่คนรอบข้างได้ ถ้าเพียงแต่ผู้เรียนเองไม่คิดว่าเส้นทางของนักอักษรศาสตร์จะต้องเดินไปด้วยรองเท้าส้นสูงที่กระทบกับพื้นท่าอากาศยานเท่านั้น

หมายเหตุ: บทความนี้ตีพิมพ์ครั้งแรกใน ทวีศักดิ์ ปิ่นทอง, บรรณาธิการ. 2550. “ศาสตร์อักษร” สีสันปี ใต้ร่มจัน ลานดอกแก้ว. กรุงเทพฯ: ชมรมศิษย์เก่าคณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร. (หนังสือที่ระลึกงานคืนสู่เหย้า ในโอกาสครบรอบ 40 ปี คณะอักษรศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร 1 ธันวาคม 2550).